Namn och samhälle 31

Namn och namnvård

Vänskrift till Annette C. Torensjö
på 60-årsdagen den 18 november 2020

Redigerad av Staffan Nyström, Svante Strandberg
och Mats Wahlberg

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala 2020

Utgiven i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och Ortnamnssällskapet i Uppsala.

Abstract

Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö den 18 november 2020. (Names and name standardization. Festschrift for Annette C. Torensjö on November 18, 2020.) Edited by Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. *Namn och samhälle 31.* Uppsala 2020. 226 pp.
ISBN 978-91-506-2843-2.

The present volume consists of 20 articles celebrating the 60th birthday of Annette C. Torensjö, head of the Department of Archives and Research at the Institute for Language and Folklore (Institutet för språk och folkminnen) in Uppsala. Fourteen of the articles mainly deal with place-names, five concern personal names, including the name *Annette*, and one contribution discusses minority group designations in Swedish. In terms of time, the articles span many centuries. Linguistic and factual interpretations of ancient place and personal names as well as today's name choice, regulations and administrative processes are dealt with. Public name standardization has been the core of the jubilee's professional life for many years and this activity is commented on and described in several of the contributions – from a local, national, international or purely personal perspective.

Keywords: commemorative names, geographical names, given names, good place-name practice, hydronyms, linguistic landscapes, minority group designations, name categories, name changes, name law, name planning, name standardization, name usage, Old Icelandic, onomastic landscapes, onomastics, personal names, place-name advisory board, place-names, settlement names, Stockholm, street names, surnames, United Nations, Uppsala, urban names.

Omslag: Annette vid Karen Blixens farm M'Bogani, numera museum, i Nairobi, Kenya. Foto: Staffan Nyström.

© Författarna 2020

ISSN: 1404-1790
ISBN: 978-91-506-2843-2

Tryckt av DanagårdLiTHO AB, Ödeshög 2020

Innehåll

Förord 11
Lennart Dehlin: Längs Kustlandsvägen i Västernorrland till Saluån och Salusanden 13
Lennart Elmevik: Fornisl. *við taur*, *a austanverðum Taurinum* och det svenska ortnamnet *Södertörn* 23
Sonja Entzenberg: *Smultron*, *Mynta* och *Peanut*. Ätliga personnamn 31
Lennart Hagåsen: *Pittlösa*, *Munkebo* och *Nuckebo* – om namn på enkönade boenden – samt *Musbacken* 45
Ola Karlsson: Sverigesomalier, svensksomalier, somaliasvensk eller svensk-somalisk? Om hur vi bildar minoritetsbeteckningar 61
Helen Kerfoot and Botolv Helleland: International activities. Annette Torensjö and Sweden in the limelight 67
Katharina Leibring: Namnet *Annette* i Sverige 85
Björn Lundqvist: *Rödhågna – Riddovardo* i Vemdalens socken i Härjedalen 89
Leila Mattfolk och Kristina Neumüller: Till frågan om ortnamnsbegreppets avgränsning 97
Agneta Ney: Ett namn för den vilda. Om kvinnonamnet *Bera* i den fornisländska litteraturen 103
Leif Nilsson: Nettan, Nypan & Nilsson. Namnvårdare med fokus på god ortnamnssed 109
Staffan Nyström: Stockholms namnberedning 100 år (1920–2020). De första åren 115
Elin Pihl: Borde *Umeå* ändras till *Ume*? 125
Lennart Ryman: *Ugerup* och *Urup*. Ett skånskt ortnamn och ett danskt släktnamn 139
Line Sandst: Uppsalas onomastiske landskab 147
Daniel Solling: *Elefantgropen*, *Korkeken* och *Ödetomten*. Barns namn på åkerholmar utanför Torshälla 167
Mathias Strandberg: *Lövestad* och *Ledåsa* 181
Svante Strandberg: *Vingra* och *Svånö* 189
Mats Wahlberg: Memorialnamn i Uppsala 197
Lena Wenner: »Nu sitter namnet som en smäck». Om att byta förnamn som transperson 215
Förkortningar 223

Borde *Umeå* ändras till *Ume*?

Av Elin Pihl

Inledning

Namnen som slutar på *-eå* kan sägas vara karaktäristiska för övre Norrland. Lokalt fungerar dessa namn som ett schibbolet, eftersom ortsbor uttalar dem med slutljudande /e/. Sigurd Fries (1969 s. 51) lyfter frågan om det »inte hade varit lyckligare, om alla dessa namn hade fått sluta på *-e*» med tanke på god namnvård. Redan 1958 visade Gösta Holm att ändelsen *-eå* måste vara uppkommen som en skrivarform, troligen en kompromiss mellan former som *Ume*, som i skrift dyker upp från och med 1525, och *Umå*, som är en senare variant av *Umo*, från 1515 (se t.ex. Fries 1969 s. 50 f.). Möjligen har det faktum att alla större städer och byar med namn som slutar på *-eå* ligger vid en älv, som historiskt även kunnat omnämnas som *å*, påverkat skrivarna (se t.ex. SOL s. 53). Holms (1958) genomgång av namnbeläggen i Ortnamnsarkivet i Uppsala pekar mot att formerna på *-eå* framför allt får genomslag under 1600-talet och att fler ortnamn som liksom *Umeå* slutar på *-e* i lokalt talspråk dras med, även så sent som under 1700-talet. Beläggen från denna period i OAU baseras framför allt på Kungsådreinstitutets aktsamlingar, Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer samt Johan Nordlanders Norrländska samlingar. En bredare genomgång av fler källor, såsom kartakter, mantalslängder och kyrkohandlingar, kan möjligen ge en tydligare bild av hur *-eå*-formerna fått fäste i skriftspråket.

Även i senare källor, såsom Pehr Stenbergs Umebeskrivning (från tidigt 1800-tal), kan man finna skriftliga former med enbart *-e*. Stenberg var född i en by utanför Umeå och påverkades troligen av det där rådande uttalet, trots att han var präst och hade studerat vid Kungliga Akademien i Åbo.

I detta bidrag försöker jag fördjupa bilden av hur *-eå*-formerna kom att användas och spridas och till slut bli de allenarådande i skrift (och i icke-lokalt språkbruk). I denna mindre undersökning av staden Umeås olika skriftliga namnformer har jag koncentrerat mig på perioden från slutet av 1500-talet till och med 1700-talet, med några inslag även från 1800-talet där det varit relevant. Fokus ligger på namnet *Umeå*, men även andra namn som slutar på *-eå* beaktas.

Namnets etymologi

Även om ett namns etymologi inte alltid har betydelse för hur det stavas, kan det vara intressant att se hur man har valt att tolka namnet. Liksom de flesta städerna i norra Norrland ligger Umeå vid en större älv, och man kan anta att det är älven som har varit den ursprungliga namnbäraren. Ett av de första tolkningsförslagen framlades av Johan Ask (1731 s. 16 ff.) i hans gradual-

avhandling om staden Umeå. Han fastslår, med hänvisning till fornforskaren och dåvarande riksantikvarien Johan Peringskiöld, att Umeå, eller snarare ett större område däromkring, tidigare kallats *Ymisland* efter jätten Ymer.[1] Eftersom senare forskare velat tolka stadens namn som ’den dundrande’ eller ’den på avstånd ljudande’ är det av intresse att Ymers namn av Elof Hellquist (1948 s. 1407) tolkas som ’larmaren’, bildat »till en ljudrot *um*, av samma slag som o. väl i avljudsförh. till isl., no. *emja*, skrika skråla, av germ. **amjōn*». Abraham Hülphers (1789 s. 24 f.) menar dock att namnet kan kopplas till det »lappska ordet, Omassa (åtskillige)» och att det »bör förstås ymse eller åtskillige länder, så förmenes, at både norre och andre mindre kände orter fordom kunnat blifwa inbegripne under et sådant namn». Han säger sedan att det troligen är Uma- eller Ymawattnet,[2] som utgör början till Umeälvens större gren, som »säkrast gifwa anledning til ortens namn: Ehuru däraf rättast borde skrifwas Umeå».

1873 tolkar Gustaf von Düben, i verket Om Lappland och lapparne (s. 8), namnet *Uman* (avseende Umeälven) som ett samiskt namn bildat »af det lapska ordet *wuoma* = skog». Senare forskare (se Sköld 1989 s. 16) påpekar dock att detta ord är finskt.

Under 1900-talets början menade K. B. Wiklund (1904 s. 180) att *Umeå* är »tydligen af lappsk upprinnelse», utan att ge ett förslag till tolkning, men 1914 (s. 107 ff.) har han frångått sin uppfattning att namnet är samiskt, framför allt på grund av att ett snarlikt namn, *Uman*, finns i Junsele socken »där lappar omöjligen kunna tänkas såsom namngivande». Han kopplar namnparet *Ume*/*Uppmeje* till det »norsk-lapska» *ubmat*, som i sin tur har kopplats till fisl. *ymja* ’ge ifrån sig ljud’. Hans slutledning är (s. 109): »Namnet *Uman*, *Umeälven*, vare sig det betyder ’Den dundrande, dånande’ eller något annat, bör således vara ursprungligen nordiskt, ej lapskt.» Problemet som Wiklund framhäver är att om namnet ska knytas till det fisl. *ymja* borde det uttalas med kort *u*, vilket det inte finns några belägg på att det någonsin har gjort.

Holm (1955 s. 97 ff.) bekräftar Wiklunds tolkning och försöker förklara det långa *u*-ljudet. Han visar flera belägg där ett dialektalt *umma* förekommer, något som han menar kan vara ett ungt onomatopoetiskt ord, som kan förklara *Uman* i Junsele socken, men troligtvis är ett »gammalt, genuint verb». Holm menar att man inte behöver lägga alltför mycket fokus vid att *ymja* tillhör den fjärde avljudsserien och alltså inte kan ge ett långt *u* eftersom »vid bildningen av ljudbetecknande ord som detta torde klassiska avljudslagar ofta gäckas». Om man ändå vill följa de klassiska avljudslagarna, finns möjligheten att koppla *ūma* till andra avljudsserien och möjligen då till isl. *aumr*, sv. *öm*.

Lars-Erik Edlund (1987 s. 132 ff.) menar att man kan se belägg för verbet *uma* med långt *u* redan hos Johan Bureus (under 1600-talets första hälft). Edlund följer de tidigare forskarnas spår och kopplar samman verbet *uma* med fisl. *ymja* men menar att det är ett norrländskt ord med betydelsen ’humma, gny’. Han lägger fram en ny teori för att förklara förlängningen av första vokalen; det finns en medvetenhet hos lokalbefolkningen om att andra ord

[1] Ask menar att Ymer har varit en riktig historisk person som bott i Ymisland, men som skalderna har förvanskat till en sagogestalt.

[2] Det är med största sannolikhet dagens sjö Storuman, Stuora Ubmeje, som avses.

kan förlängas i äldre avljudsserier, och eftersom det antagligen måste ha rört sig om en liten namnbrukarkrets när namnet skapades, och under tiden strax därefter var det möjligt att denna medvetenhet kunde få genomslag i namnet. Frågan är väl dock hur liten namnbrukarkrets namnet kan ha haft med tanke på att Umeå tidigt tycks ha varit en knutpunkt för handeln över Östersjön (se t.ex. Bergman 2018).

Strax därefter sammanfattar Tryggve Sköld (1989) den tidigare forskningen kring namnet *Umeå* och ger själv ett förslag att det skulle härstamma från finskan, från ordet *uoma* ’djup, däld, kjusa, dalsänkning’ (a.a. s. 21). Han anser inte att namnet i Ångermanland är något problem eftersom det vattendraget är litet, ligger »långt bort i ödemarkerna» (a.st.) och mycket väl kan vara ett uppkallelsenamn. Problemet med den finska tolkningen är dock den inledande diftongen, som troligen går tillbaka på ett långt *å*-ljud vilket borde ha återgivits med ett *å*-ljud även i de äldsta beläggen och inte med *u*-ljud. Sköld menar dock att det är möjligt att diftongeringen kan ha inträffat tidigt i vissa dialekter och att den skulle kunna realiseras som ett fornsvenskt långt *u*. Han lämnar det problemet åt andra att lösa och skriver att han ändå ger den svenska tolkningen av namnet ett visst försteg. Han avslutar med att konstatera att de moderna formerna av *Umeå* på samiska, *Ubmeje*, och finska, *Uumaja*, måste ha uppstått först under 1800-talet. Mikael Svonni (2006 s. 160 f.) är enig med Sköld om att ändelsen *-eje* är ett senare tillägg, som möjligen kan vara bildat av *jeano* ’(stor) älv’. Han menar dock att namnet *Umeå* ursprungligen är samiskt, möjligen från *upma*/*upme* som kan »beskriva ljud som hörs långt borta», och att namnet på älven kan tolkas som ’älven som hörs dåna långt borta’.

I ett utlåtande till Lantmäteriet om det umesamiska namnet *Ubmeje* på staden Umeå anser Olavi Korhonen (2013), i likhet med Sköld, att namnet kan ha finskt ursprung. Han (a.a. s. 16 f.) visar att det finns ett finskt verb *huumista* ’susa, dåna, ljuda dovt, lomma, gny, sorla, brusa’, som i tredje personen singularis i södra Österbotten har böjningsformen *huumaja*. Korhonen menar att det inte skulle vara svårt att tänka sig att den finsktalande delen av befolkningen i området kring Umeå bildade ett participnamn för älven, *Huumaja* ’den dånande’. Han (a.a. s. 18) menar att »modellen för hur namnat [sic] bildades fanns i samiskan [sic] formsystem liksom verbet *ubmat*» och att samerna därmed kunde kalla älven *Ubmeje*. I och med att den finskkunniga delen av befolkningen minskade påverkades även den ursprungliga finska formen av det samiska och svenska uttalet – till ett *Uumaja*. Korhonen menar att man kan se spår av den ursprungliga finska formen i belägg som *in Huum* 1314 och *j Huma* 1498.

Sammanfattningsvis kan man väl konstatera att *Umeå* ännu inte har getts en klar etymologi, och det är säkerligen så att varken mantalsskrivare, präster eller andra som har lämnat skriftliga belägg hade en klar uppfattning om namnets ursprung. Så hur valde de då att skriva ett namn som de inte förstod? Nedan följer en genomgång av skriftliga belägg ur källor från den tid då stavningen av namnets slut har varierat mest.

Mantalslängder

Mantalslängder finns bevarade för Umeå stad från 1642. I början kan mantalslängderna ha skrivits av en präst inom länet, även om själva mantalsskrivningsförrättningen leddes av en så kallad lagläsare och »en annan redelig man», men från och med 1652 tillsattes särskilda mantalskommissarier med ansvar för mantalslängdernas tillkomst (Lext 1979 s. 97 ff.). Dessa mantalskommissarier hade ofta andra statstjänstemannaroller i det lokala samhället, och tjänsten kunde »gå i arv» mellan olika släktingar. Man kan alltså anta att skrivaren av mantalslängderna var väl bekant med det lokala uttalet, men samtidigt inte obekant med statens uppfattning om hur staden skulle benämnas. Beläggen för *Umeå* mellan 1642 och 1710 visas i tabell 1.

Tabell 1. Belägg för namnet *Umeå* i mantalslängder 1642–1710.

År	**Stavning**
1642–50	Vmeå
1651	Vhmå
1652	Vmeå
1653	Vhmå
1655	Vmeå/ Vhmeå
1657	Vhmo
1658–59	Vhmå
1663–65	Vhmeå
1667	Uhmåå
1669–80	Vhmeå
1681–83	V(h)meå
1684–86	Vhmå
1687	Vhmeå
1688	Vhmeå/Vhmå
1690	Vhmå
1692	Vhmeå
1693–94	Vhmå
1695–98	V(h)meå
1699	Wpmeå
1701–06	Uhmeå
1707–10	V(h)meå

Beläggen från mantalslängderna uppvisar en växling mellan ändelserna -*eå* och -*å* (och i ett fall -*o*) där -*eå*-formen uppträder tidigast och oftast, medan -*å*-formen har en starkare period i mitten av 1600-talet, mellan 1651 och 1667, samt uppvisar några förekomster under slutet av århundradet. Det finns inte några belägg för en -*e*-form.

Kartor

Kartmaterialet i denna undersökning är diversifierat, både storskaliga kartor från tidigt 1600-tal och småskaliga kartor från tidigt 1800-tal ingår. Framför allt är det kartor från Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA) som redovisas, men även utvalda kartor från Krigsarkivets kart- och ritningssamlingar (KrA) ingår. Även språkligt varierar kartmaterialet, då de storskaliga kartorna kan anses vara skrivna uteslutande på svenska medan de småskaliga inte sällan visar ett slags latin eller en blandning av latin och svenska. I Lantmäteristyrelsens och Krigsarkivets samlingar finns även utländska kartor över Sverige eller Norden med engelsk, rysk, fransk, holländsk, italiensk eller tysk text. Eftersom tillkomstsituationen måste skilja sig åt mellan de inhemska och de utländska kartorna och mellan de småskaliga och de storskaliga, har jag valt att presentera namnformerna i fyra tabeller: storskaliga kartor (tabell 2), läns- och häradskartor (tabell 3), rikskartor i Lantmäteristyrelsens arkiv (tabell 4) och Krigsarkivets generalkartor (tabell 5). För jämförelsens skull har jag valt att även redovisa stavningen i de mer småskaliga kartorna av fyra andra stadsnamn längs Norrlandskusten som idag har -*eå*-stavning.

Tabell 2. Namnet *Umeå* i storskaliga kartor 1642–1812.

År	**Stavning**
1642	Vmeå
1643	Wmeå stadh
1661	Umeå Stadh
1666	Uhmeå stad
1745	Umeå stad
1745	Umeå stad
1764	Umeå stads
1774	Umeå stad/Ume stad
1783	Umeå stad
1788	Umeå stad
1793	Ume stad
1800	Umeå
1812	Umeå

Tabell 3. Namnen *Umeå*, *Skellefteå*, *Piteå*, *Luleå* och *Torneå* i läns- och härads-kartor 1680–1791.

År	**Umeå**	**Skellefteå**	**Piteå**	**Luleå**	**Torneå**
1680	Umeå Stadh	Skälåfteå	Piteå St.	Lüleå Stadh	Torneå St.
1714	Umeå Stad	Skälåfteå	Piteå	Luleå	Torneå
1721	Umeå stad	Skiälläfta K.			
1736	Uhmeå stad	Skielefteå k.	Piteå Stad	Luleå Stad	Torneå Stad
1736	Uhmeå stad	Skiellefteå k.	Pitheå Stad	Luhleå Stad	Torneå Stad
1736	Umeå stad		Piteå stad	Luleå stad	
1737	Uhmeå stad	Schiellefteå kyrkia	Pitheå stad	Luhleå stad	Torneå stad
1737	Umeå stad (vägkarta)	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå
1791	Umeå stad	Skellefte K.			

Tabell 4. Namnen *Umeå*, *Skellefteå*, *Piteå*, *Luleå* och *Torneå* i LSA:s rikskartor 1626–1835.

År	**Umeå**	**Skellefteå**	**Piteå**	**Luleå**	**Torneå**	**Språk**
1626	Uma	Skellefta	Pitha	Lula	Torne	svenska/latin
1680	Vma		Pitha	Lula	Torna	latin (engelska)
1680	Vma	Skelepta	Pitha	Lula	Torn*	italienska
1680	Uma (Umea för älven)	Skellefta	Pitha (Pitea)	Lula (Lulea)	Torne	latin (holländska)
1706	Uhmå	Sieläftå	Pitheå stad	Luhleå stad	Tornö	franska
1706	Umeå	Skälefteå	Pitå	Lulå	Tornö	svenska
1730	Uma (Vma Fl.)	Skellefta	Pitha	Lula	Torne	latin (tyska)
1745	Umea	Sekellesta	Pitea			ryska/latin
1747	Umeå	Skelefteå	Piteå	Luleå	Torneå	svenska
1807	Umeå				Torneå	svenska
1835	Umeå		Piteå	Luleå	Torneå	svenska

Tabell 5. Namnen *Umeå*, *Skellefteå*, *Piteå*, *Luleå* och *Torneå* i Krigsarkivets generalkartor 1600–1811.

År	**Umeå**	**Skellefteå**	**Piteå**	**Luleå**	**Torneå**	**Språk**
1600–1760	Vma / Uma	Skellefta	Pit(h)a	Lula	Torne	10 kartor; huvudsakligen på latin, men även på franska och holländska
1682	Yma		Pitha		Torne	på latin
1700–1801	Umea	Sialesta	Pitea	Lulea	Tornea	4 kartor; på holländska, latin och tyska
1746–1811	Umeå	Skellefteå	Piteå	Luleå	Torneå	6 svenska kartor
1803	Umeo				Torneo	italiensk karta
1805	Umeä	Skelefteä	Piteä	Luleä	Torneä	karta med text på latin av tysken M. A. Lotter

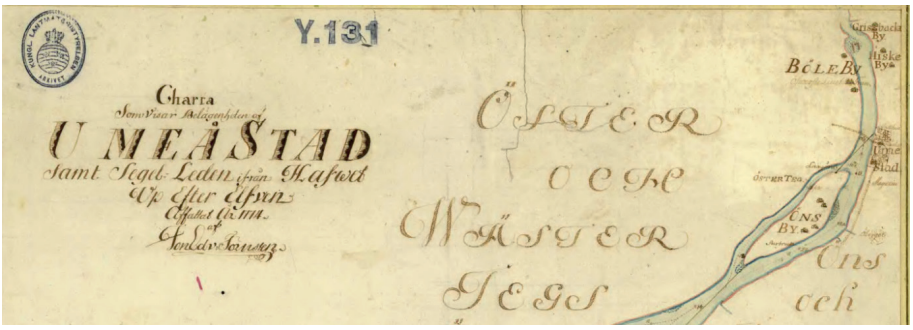

Fig. 1. Utsnitt ur karta från 1774 (LSA Z32-1:5) där man ser stavningarna *Umeå stad* och *Ume stad* uppträda samtidigt.

De storskaliga kartor som har svenskt ursprung uppvisar en total samstämmighet om stadens namn, alla namnbelägg slutar på *-eå* redan från 1642. Det finns en karta från 1774 där stadens namn skrivs *Ume stad*, men där rubriken på kartan ändå är *Umeå stad* (se fig. 1). De rikskartor, dvs. kartor över riket Sverige, som finns uppvisar länge formen *Uma* och förklaringen därtill är troligen att de inte är avfattade på svenska eller av svenskar. Namnformerna med *-a* i ordslutet tycks vara latiniserade. Några intressanta undantag finns, som rikskartan med fransk text från 1706 som redovisar *Uhmå* och *Sieläftå*, namnformer som alltså slutar på *-å*, medan *Pitheå* och *Luhleå* har *-eå*-formen och *Tornö* helt enkelt slutar på *-ö*. Rikskartan med italiensk text från 1803 visar möjligen att uttalet på *-eå* har slagit igenom även internationellt, eftersom kartografen omtolkar det som *-eo* i *Umeo* och *Torneo*.

Rättshandlingar och andra juridiska dokument

Gruppen Rättshandlingar och andra juridiska dokument innehåller framför allt material från Ångermanlands landstingsakter redovisade av Nordlander (1923), Karl Gustaf Westmans (1920) Aktsamling till Kungsådreinstitutets historia och Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. I Ångermanlands landstingsakter omnämns Umeå oftast i fråga om vägsträckningen mellan Umeå och Nordmaling, men även i allmogens klagan om sädesfrakten omnämns staden. I Aktsamling till Kungsådreinstitutets historia omnämns de kungsådror som funnits i Umeälven och därmed omnämns även staden. En kungsådra är »en i äldre svensk lagstiftning förekommande benämning på den del av strömfåran i älvar, åar och strömmar som för fiskets, flottningens och sjöfartens skull inte fick överbyggas och stängas» (NEn s.v. *kungsådra*). I Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer (1 s. VII) finns vissa urkunder »genom vilka regeringsmakten grep in i städernas förhållanden och bestämde deras rättsliga ställning». Sammantaget kan man alltså kalla dessa urkunder och dokument för rättshandlingar. Man kan anta att sådana rättshandlingar skrevs av statstjänstemän, som oftast inte var bekanta med den lokala namntraditionen utan istället var hänvisade till den skrifttradition som fanns inom staten/kronan. Namnet *Umeå* skrivs i dessa handlingar så som framgår av tabell 6.

Tabell 6. Namnet *Umeå* i rättshandlingar och andra juridiska dokument 1580–1689.

År	**Namnform**	**Källa**
1580	Wmeå	Landskapshandlingar, fiskeriregister
1585	i Wmå	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1585	för:de Wmå	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1585	i Vma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1588	till Wmå	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1593	i Vmå stadh i Westerbotn	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1593	nordanom Vmo stad	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1596	vthij Vmo	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1596	i Vmå	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1600	Uma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1605	Uma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1605	Vma	Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer
1606	till Umhå	Handlingar rörande Skandinaviens historia 39
1633	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1635	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1639	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1640	Umå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1641	Umeå	Ångermanlands landstingsakter 1628–1644 (Nordlander 10)
1661	i Umeå stad	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1668	Vthj Vhmeå Stadh	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1668	Actum Uhmeå	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia
1689	Datum Uhmeå	Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådre-institutets historia

Av sammanställningen i tabell 6 kan man se att namnformer på -*å* och -*eå* dominerar. Det äldsta belägget är något påfallande, genom den tidiga förekomsten av -*eå*. Nästa belägg på -*eå* kommer inte förrän 60 år senare. Namnets form varierar till en början i rättshandlingarna mellan att sluta på -*a* och på -*o*/-*å*, men från 1641 är -*eå*-formen allenarådande.

Vetenskapliga publikationer

Under den något otydliga rubriken Vetenskapliga publikationer har jag valt att sammanställa några verk från 1650 till 1800, som varit mig lätt tillgängliga. Det rör sig om skrifter som kan klassas som avhandlingar eller vetenskapliga arbeten inom bl. a. astronomi och historia. Mest känd är möjligen Carl von Linnés Lapplandsresa, som dock framför allt är en reseskildring, liksom Johan Erik Forsströms verk (1917). Av författarna är det kanske framför allt Anders Hellant (1750) och Nicolaus Andreas Lundius (1674) som kan antas ha en uppfattning om stadens namn på ett lokalt plan. Hellant var född i Pello kyrkby (då i Övertorneå socken) och Lundius, som senare blev klockare i Jokkmokk, föddes i Nasafjäll nordväst om Arjeplog. Alla författare har dock en akademisk bildning, och vissa av verken är författade helt eller delvis på latin. I tabell 7 framgår beläggen för namnet *Umeå* i dessa vetenskapliga publikationer.

Tabell 7. Namnet *Umeå* i vetenskapliga arbeten 1650–1800.

År	**Namnform**	**Person**
1650	de Uhmo, Vhmo	Michael Olai Wexionius Gyldenstolpe
1674	till Uhmå stadh	Nicolaus Andreas Lundius
1695	Uhmeå	Johan Bilberg
1720	Umoa	Ericus Alrot
1726	Umeå	Olof Johansson Broman
1731	Vma/Vm	Jonas Ask
1732	Umeå	Carl von Linné
1741	Umeå	Olof Johansson Broman
1750	Umo Stad, Ume Stad	Anders Hellant
1800	Umeå stad	Johan Erik Forsström

I sammanställningen av namnformer kan man se en stor variation mellan författarna. Tidigast har vi formerna som slutar på *-å*/*-o*, sedan *-eå*, *-oa*, *-a* och även *-e*. Särskilt intressant är Hellant (1750) som varierar mellan *Ume* och *Umo*. Han skriver *Umo* två gånger och *Ume* endast en gång. Möjligen är formen *Ume* påverkad av en tidigare skrift som han hänvisar till. Formen *Umeå* dyker upp 1695, 1726, 1732, 1741 och 1800.

Kyrkohandlingar

De tidigaste beläggen i sammanställningen kommer från Uppsala domkyrkas räkenskapsbok och Nordlanders (1990 s. 313) genomgång av prästerna i Västerbotten på 1500-talet. Från och med 1619 är beläggen insamlade från handlingar i Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv. Man kan anta att tillkomstsituationen skiljer sig åt mellan de handlingar som skapats i Uppsala och de som skapats i Västerbotten, men traditionen kan antas ha varit någorlunda enhetlig inom kyrkan, och jag har därför valt att sammanföra dem. Prästerna i Västerbotten kände givetvis till uttalsformerna av ortnamnen, men som tabell 8 visar finns det före 1657 ingen stor variation mellan skriftformerna.

Tabell 8. Belägg för namnet *Umeå* i kyrkohandlingar 1497–1859.

År	**Stavning**
1497	de vma
1497	i Vmaa
1498–99	i Vmaa
1503	ex/de Wma
1589	Wmå (hampn)
1589	Umå (stadz inbyggare)
1612	i Umo
1619	till Umå (prästbord)
1619–38	Wmå (tempels/kiörkos rekenskap)
1639	Vmå (kiörkios räkenskap)
1642	Wmå (kiörkos räkenskap)
1643–45	Vmå (kiörkios räkenskap)
1657–62	Vmeå
1713	Umeå pastorat
1737–38	Umeå (Stads Kyrcko Bok)
1859	i Ume

Tidigast skrivs namnet *Umeå* på latin och formen på *-a* är då den förväntade. Sedan övergår skrivformerna till att sluta på *-å* (förutom 1612 där slutet är *-o*), och från 1657 är *-eå*-formen helt dominerande. Ett sent belägg från 1859 uppvisar dock formen *Ume*, men den källan skiljer sig från de andra, eftersom den innehåller en sammanställning av tidigare präster i Umeå landsförsamling och alltså inte räkenskaper, husförhörslängder eller statistik som kyrkan samlade in. Kyrkohandlingarna är i stort sett konsekventa i sina stavningar och uppvisar alltså ingen form på *-e* förrän 1859. Möjligen visar det att prästerna eller skrivarna inom kyrkoämbetet följde en stark skriftlig tradition.

Avslutning

Min genomgång av de ovan uppställda källorna visar en relativt entydig bild. Den vanliga skriftformen under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet är den som slutar på *-a*, troligen därför att många källor från den tiden är på latin. I de källor som är författade på svenska är namnbelägg som slutar på *-å* mest frekventa under senare delen av 1500-talet och det tidiga 1600-talet för att under 1640-talet i det närmaste totalt ersättas av *-eå*. Den enda källa som skiljer sig från detta mönster är mantalslängderna. Möjligen beror det på att de sistnämnda är skapade på platsen. Något överraskande finns det dock inga belägg på formen *Ume* förrän i ett vetenskapligt arbete från 1750. Materialet visar alltså inte någon vacklan hos skrivarna mellan former på *-e* och *-å*. Hursomhelst tycks dock osäkerhet ha rått om huruvida namnet skulle sluta på *-å* eller *-eå*. Frågan är då om *-eå*-formen verkligen, som man antagit, kan vara en kompromiss mellan ett lokalt uttal och en skriftform påverkad av ordet *å*? En lokal uttalsform borde ha kunnat ge ett större utslag i källorna, särskilt i sådana källor som mantalslängder och storskaliga kartor. Holm (1958 s. 23 f.) redovisar sju tillfällen när namnet *Umeå* har skrivits *Ume*, med beläggen hämtade från OAU. De beläggen kan dock avse socknens och inte stadens namn. Intressant är att åtminstone tre av dessa belägg kommer från GFR, 1525, 1544 och 1547, en källa som inte utan vidare kan antas spegla det lokala uttalet, och namnet skrivs då alltid tillsammans med ordet *socken*. Frågan är om formen *Ume* kan ses som ett slags kombinationsvariant, alltså en form som användes (och fortfarande används) när namnet stod tillsammans med ord som *socken*, *älv*, *hamn* och liknande.

Piteå och *Luleå* uppvisar sina första *-eå*-former ungefär samtidigt som *Umeå*, medan andra *-eå*-namn har senare första belägg för *-eå*. Det är tydligt att många namn längs den västerbottniska och norrbottniska kusten har dragits med av *-eå*-vågen. Jämfört med *Umeå* har dock namnen på de andra kuststäderna (och flertalet mindre orter) fler tidiga *-e*-former, vilket kanske återspeglar ett lokalt uttal. Det lokala uttalet idag, och ett sekel tillbaka i tiden, är med ett slutljudande *-e*, men frågan är när detta uttal uppstod? Kanske var det inte använt under den period då de skriftliga *-eå*-formerna uppstod? Äldre uppteckningar (i OAU) visar lika ofta ett uttal med cirkumflex i första stavelsen, alltså *ûm*.

Om man utgår ifrån de skriftliga belägg som presenterats ovan bör frågan i artikelns titel nog besvaras nekande; det finns inte några starka skäl att ändra namnet *Umeå* till *Ume*.

Källor och litteratur

Alrot, Ericus, 1720: Dissertationis academicæ de Gestricia pars prior. Uppsala.
Ask, Jonas, 1731: Dissertatio gradvalis de vrbe Vma, et adjacentibvs paroeciis. Vpsaliae.
Bergman, Ingela, 2018: Kulturarv, landskap och identitetsprocesser i norra Fennoskandien 500–1500 e.Kr. Göteborg–Stockholm. Tillgänglig digitalt: https://www.rj.se/globalassets/skriftserie/rj_skriftserie_15.pdf
Bilberg, Johan, 1695: Midnats solens rätta och synlige rum uti Norrlanden. Efter Carl den elloftes allernådigste befallning åtskilde igenom några astronomiske observationer, hållne wid sommar solståndet år 1695. Stockholm.
Broman, Olof Johansson, 1911–54: Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Helsingland 1–3. [1700-talets första hälft.] Utg. af Gestrike-Helsinge nation i Upsala genom K. A. Hægermarck (†) & A. Grape. Uppsala.
von Düben, Gustaf, 1873: Om Lappland och lapparne, företrädesvis de svenska. Ethnografiska studier. Stockholm.
Edlund, Lars-Erik, 1987: Ånamn och binamn – en idéskiss kring ”friare” ord- och namnbildning. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen, Lund 4–8 augusti 1985. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 109–149.
Forsström, Johan Erik, 1917: I Norrlandsstäder och lapplandsbygd år 1800. Johan Erik Forsströms dagbok öfver resan i Norrland och Finnmarken 1800 och i Roslagen 1801. Med en inledning av Nils Ahnlund. Stockholm.
Fries, Sigurd, 1969: Varför Ume-å? I: Västerbotten. [Årsbok för] Västerbottens läns hembygdsförening. S. 50–51.
Gyldenstolpe, Michael Olai Wexionius, 1650: Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ, et subjectarum provinciarum. Accuratiùs quàm unquam antehâc editæ. Åbo.
Handlingar rörande Skandinaviens historia 39. 1858. Stockholm.
Hellant, Anders, 1750: Astronomiska observationer på polhögderna af åtskilliga orter i Botniska viken. Stockholm.
Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
Holm, Gösta, 1955: Tre bottniska ortnamn. I: NoB 43. S. 96–110.
— 1958: Namntypen Umeå och höjdnamnet Månen. Ett par norrländska namnstudier. I: OUÅ. S. 31–37.
Hülphers, Abraham, 1789: Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland 5. Westerbotten 1. Westerås.
Korhonen, Olavi, 2013: Utlåtande om det umesamiska namnet Ubmeje på staden Umeå. Duplic. i Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.
Lext, Gösta, 1979: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. Göteborg. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13.) [Omtryck av första upplagan, publicerad 1968 i Göteborg.]
von Linné, Carl, 1732: Iter Lapponicum. Lappländska resan. 1. Dagboken. Utg. efter handskriften av Algot Hellbom. Umeå. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 54:A.)
Lundius, Nicolaus Andreas, 1674: Descriptio Lapponiae. I: SvLm 17:5 (1905).
Mantalslängder = Mantalslängder 1642–1820, Västerbottens län, SE/SVAR/RA-111010024/M 24/1 (1642), bildid: A0001748_00009.
Nordlander, Johan, 1923: Ångermanlands landstingsakter 1628–1644. Stockholm. (Norrländska samlingar 10.)
— 1990: Norrländska samlingar. Första serien 1–6. Umeå. (Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 14.)

Pehr Stenbergs Umebeskrivning. Utg. av Margit Wennstedt. 1987. Umeå. (Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 10.)
Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer 1–7. 1927–85. Stockholm.
Sköld, Tryggve, 1989: Om det finska, samiska och svenska namnet på Umeå. I: Thule. Kungl. Skytteanska samfundets årsbok. S. 7–27.
Svonni, Mikael, 2006: Umesamiskan. Det gåtfulla språket. I: Sápmi Y1K. Livet i samernas bosättningsområde för ett tusen år sedan. Red.: Andrea Amft & Mikael Svonni. Umeå. (Samiska studier 3.) S. 151–170.
Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv, Räkenskaper för kyrka, huvudböcker, SE/HLA/1010219/L I a/1 (1619–1695). Digitalt tillgängligt via https://sok.riksarkivet.se/kyrkoarkiv.
Uppsala domkyrkas räkenskapsbok, SRA.
Westman, Karl Gustaf, 1920: Aktsamling till Kungsådreinstitutets historia. Uppsala.
Wiklund, K. B., 1904: Namnet Luleå och de forna nationalitetsförhållandena i Norrbotten. I: Ymer. S. 180–186.
— 1914: Urnordiska ortnamn i de södra lappmarkerna. I: NoB 2. S. 105–120.

Förkortningar

AN	= Afdeling for Navneforskning, Nordisk Forskningsinstitut, København
ANF	= Arkiv för nordisk filologi
APhS	= Acta philologica Scandinavica
AS	= Anthroponymica Suecana
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAÄ
bek	= beskrivning till ekonomisk karta
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)
BNF	= Beiträge zur Namenforschung
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver
BØ	= Bustadnavn i Østfold
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg
db	= dombok
DD	= Diplomatarium Danicum
DDal	= Diplomatarium Dalekarlicum
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala
DGP	= Danmarks gamle Personnavne
DI	= Diplomatarium Islandicum
DMS	= Det medeltida Sverige
DN	= Diplomatarium Norvegicum
DR	= Danmarks Runeindskrifter
DRA	= Rigsarkivet, København
DRAp	= pergamentsbrev i DRA
DRApp	= pappersbrev i DRA
DRB	= Danmarks Riges Breve
DS	= Danmarks Stednavne
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)
ek	= ekonomisk karta
FMU	= Finlands medeltidsurkunder
FRA	= Riksarkivet, Helsingfors
Fv	= Fornvännen
G	= Gotlands runinskrifter (SRI 11–12)
gd	= gård
GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur
glk	= geologisk karta
GN	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen
Gs	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
GS	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen
hd	= härad

hgd = herrgård
Isof = Institutet för språk och folkminnen
jb = jordebok
JHD = Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
jr = jordregister
KA = Kammararkivet (i SRA), Stockholm
kb = kyrkbok
KB = Kungliga biblioteket, Stockholm
KL = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
KrA = Krigsarkivet, Stockholm
l. = län
LB = M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
Lind = E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
Lind Bin. = E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
Lind Suppl. = E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband (1931)
LMA = Lantmäterimyndigheternas arkiv (i SRA)
LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)
LSB = Linköpings stadsbibliotek: Stiftsbiblioteket
LSBp = pergamentsbrev i LSB
LUB = Lunds universitetsbibliotek
LUP = L. Peterson, Lexikon över urnordiska personnamn (http://www.sprakochfolkminnen.se) (2004)
ml = mantalslängd
MM = Maal og minne
NAU = Namnarkivet i Uppsala
NE = O. Rygh, Norske Elvenavne
NEn = Nationalencyklopedin
NG = O. Rygh, Norske Gaardnavne
NG Indl. = O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning
NÍ = G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)
NIYR = Norges innskrifter med de yngre runer
NIÆR = Norges Indskrifter med de ældre runer
NK = Nordisk kultur
NN = Namn og nemne
NO = Norsk ordbok
NoB = Namn och bygd
NPL = K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (2. utg., 1995)
NRA = Riksarkivet, Oslo
NRL = L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5, rev. utg., 2007)
NSL = Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)
Nä = Närkes runinskrifter (SRI 14:1)
OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, NAU

OAUjb = excerpter i OAU ur kameralt material i SRA
ODS = Ordbog over det danske Sprog
OGB = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län
or. = original
OSDs = samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter, Uppsala, DFU
OUN = Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
OUÅ = Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift
RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Stockholm
RB = Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
Rep = Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
RGA = Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
SaoS = Saga och sed
SAS = Studia anthroponymica Scandinavica
SD = Svenskt diplomatarium
SDa = Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
SDns = Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
Sdw = K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
Sdw Suppl. = K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
skg = skeppslag
SkO = Skånes ortnamn
Sm = Smålands runinskrifter (SRI 4)
SMP = Sveriges medeltida personnamn
SMPs = SMP:s samlingar, NAU
SMR = Svenska medeltidsregester 1434–1441
sn = socken
SNF = Studier i nordisk filologi
SOB = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
SOD = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
SOH = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
SOHä = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
SOJä = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
SOJö = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
SOKa = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län
SOKo = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län
SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)
SOSk = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län
SOU = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län
SOV = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län
SOVm = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län
SOVn = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län
SOÅ = Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift
SOÄ = Sverges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län
SOÖg = Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län

SRA	= Riksarkivet, Stockholm
SRAp	= pergamentsbrev i SRA
SRApp	= pappersbrev i SRA
SRI	= Sveriges runinskrifter
SRP	= Svenska riks-archivets pergamentsbref
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv
Sö	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)
T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
tg	= tingslag
tl	= tiondelängd
U	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
u.d.	= utan datum
u.o.	= utan ort
UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
UUBp	= pergamentsbrev i UUB
UUBpp	= pappersbrev i UUB
u.å.	= utan år
vid.	= vidimation
VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
Vr	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
Vs	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
Ög	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
Öl	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län